

Muzropova Guljamol Mardonovna

*Navoiy davlat pedagogika instituti Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi
kafedraasi o'qituvchisi. muzropovagulzamol@gmail.com*

Annotatsiya: *O'zbek milliy matolari o'zbek xalqining milliy o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi qadimgi davrlarda yaratilgan va hozirgi kunlarda foydalaniladigan va uzoq tarix bilan chambarchas bog'liqdir. Har bir mintaqa uchun o'ziga xos farq va xususiyatlar mavjud. O'zbek milliy matolari deganda ko'z oldimizda atlas, adras, beqasam kabi turli tuman-tuman nafis va go'zal matolardan ijob etilgan kiyimlar gavdalanadi. Asrlar davomida shakllanib kelgan va san'at darajasiga ko'tarilgan hunarmandchilikning bu turi hozirgi kunga kelib haqiqiy ommaboplik va mashhurlik kasb etdi. Mazkur maqolada milliy matolarimiz tarixi haqida ma'lumotlarni o'rganish, bilish hamda tadbiq qilish haqida yoritib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Qalami, olacha, banoras, beqasam, shoyi, nimshoyi, tamq, mushkuza'far, pari-pashsha, ikat, abr, abri-bahor, bandan, kanaus shoyi, bargi karam, adras, atlar, yakro'ya va h.k.*

Annotation: *Uzbek national fabrics, which reflect the national characteristics of the Uzbek people, were created in ancient times and are used today and are closely related to a long history. Each region has its own differences and characteristics. When we think of Uzbek national fabrics, we can imagine the clothes created from various regions of elegant and beautiful fabrics, such as satin, adras, beqasam. This type of handicraft, which has been formed for centuries and has risen to the level of art, has gained real popularity and popularity. This article describes the study, knowledge and application of information about the history of our national fabrics.*

Key words: *Kalami, olacha, banoras, beqasam, shoyi, nimshoyi, tamq, mushkuza'far, pari-pashsha, ikat, abr, abri-bahor, bandan, kanaus shoyi, bargi karam, adras, atlar, yakro etc.*

Аннотация: *Узбекские национальные ткани, отражающие национальные особенности узбекского народа, были созданы в древности и используются сегодня и тесно связаны с многовековой историей. Каждый регион имеет свои особенности и особенности. Когда мы думаем об узбекских национальных тканях, мы можем представить себе одежду, созданную из различных регионов из элегантных и красивых тканей, таких как сатин, адрас, бекасам. Этот вид рукоделия, формировавшийся веками и поднявшийся до уровня искусства, приобрел настоящую популярность и популярность. В данной статье описано изучение, познание и применение сведений об истории наших национальных тканей.*

Ключевые слова: *калами, олача, банорас, бегасам, шойи, нимшойи, тамк, мушку-зафар, пари-пашша, икат, абр, абри-бахор, бандан, канаус шойи, барги карам, адрас, атлар, якро и др.*

Tarixchilaming ilk ma'lumotlariga ko'ra, O'rta Osiyoda asosan sidirg'a gazmollar ishlangan. XIX- XX asrlarda sidirg'a gazlamalar kam ishlangan, naqshli matolar esa keng tarqalgan. O'zbekistonda XIX asrda ip gazlama ishlab chiqarish keng tarqalgan. O'rta Osiyo xalqlari qadimdan shoyi gazlamalar ishlab chiqarilgan, ammo XVII asrda ko'p joylarda bu narsa esdan chiqarilgandi. Faqat Farg'ona vodiysida (asosan Marg'ilonda) va Buxoroda bu soha rivojlangan. Samarqandda bu san'at bilan faqat XVIII asrning oxirida Marvdan ko'chirilgan turk tilli eroniylar shug'ullangan. XIX asrda o'zbek milliy kiyimlarini tikishda ishlatiladigan asosiy matolar sirasiga ip gazlama, ipak, nimshoyi va jun gazlamalar kiradi. Ip gazlama matolaming turlari va navlari juda xilma-xil bo'lgan. Ayniqrog'i, oq, jigarrang, sariq tusli bo'zlar keng tarqalgan bo'lib, ulardan barcha yoshdagi kishilar uchun choponlar, shuningdek ichki kiyimlar, tikilgan. Ayollarning ro'mollari, dakana va lachaklarini tikish uchun doka ishlatilgan. Erkaklarning ko'ylaklari xomsurp, sidirg'a chit, ip gazlamali qalamidan tikilgan. Yo'l-yo'l ip gazlama mato olachalar ko'proq qishloq to'quvchilari tomonidan to'qilib, chopon tikishda qo'llanilgan

Toshkent kosiblari bo'z yoki karbos (oddiy buyalmagan ip gazlama), bosma (ko'proq qizil tusdagi gulli bo'z), olacha (buyalgan ipdan to'qilgan yo'l-yo'l ip gazlama), chopon tikishda qo'llaniladigan yo'l-yo'l nimshoyi matolar to'qishga mohir bo'lganlar. Buxoro, Samarqand, Qo'qon, Marg'ilon, Namangan va boshqa shaharlarda an'anaviy o'zbek ipak (kanovuz, shoyi, xonatlas), nimshoyi (beqasam, banoras, adras) gazlamalar to'qilib, ulardan tikilgan turfa kiyimlar o'ziga to'qroq, boy-badavlat kishilar orasida rasm bo'lgan.

Matolarning XX asr boshida "qalami", "olacha" turlari yo'l-yo'l gazlamalarning asosiy turlari bo'lgan. Qalami odatda xonaki dag'al xom ipdan ishlanib, asosan, erkak choponlarida qo'llanilgan. Uning yo'l-yo'l naqshini oq foni bo'yalmagan xom ip berardi, arqoq ipi ham oq bo'lgan, yo'l-yo'llari ko'k yoki qora rang qizil rang bilan birikmalari bo'lgan. Ip gazlamalami ikkinchi turi "olacha" bo'lgan. Bu gazlama to'q yoki yorqin yo'l-yo'l bilan naqshlangan, arqoq ipi odatda to'q yoki ko'k bo'lgan. Qishloq joylarida an'anaviy yo'l-yo'l ip gazlamalar to'qilardi.

Ularda mahalliy qadimiy an'analar o'z aksini topgandi. Masalan, Nurotada olacha, Vobkentda qalami to'qilardi Qizil va ko'k rangli yo'l-yo'llaming xilma-xil birikmalari qo'llanilib, oq ip ta'sirida naqsh pushti yoki to'q moviy rangli bo'lib ko'rinardi. Farg'onada (Beshariq va Namangan) ishlangan qalamini naqshiga to'q yashil va qora keng emas yo'l-yo'llarni orasiga juda ingichka oq yo'l kiritilardi. Xorazmda bu mintaqaga oid asosan qizil tusdagi yashil, ba'zan, binafsha rangli tor yo'l-yo'lli olacha ishlanardi. Xorazm olachasi maxsus usul yordamida yaratilgan. Banoras to'qilish usuli va qalin yupqaligi jihatidan beqasamga o'xshab ketadi. Banoras aslida Hindistonning

Banoras shtatining nomidan kelib chiqqan. Bu gazlama Hindistondan O'rta Osiyoga o'tib, bu yerlik usta hunarmandlar qo'lida yangicha ko'rinishga ega bo'lib, yangicha tus oldi. Banoras sidirg'a rangli (kumush rang-oqish, sarg'ish, pushti, zangori) bilinar bilinmas chiviqlari bo'lgan. Bunday chiviqlar paripashshada ham bo'lgan, lekin yupqa va zich to'qilgan gazlama "banoras"ni naqshi juda mayda oq va moviy yoki yo'l-yo'lli bo'lgan. Banoras rang turlari bilan farqlanib, undan ayollarning ustki kiyimi bo'lmish paranji tikilgan.

Beqasam yo'l-yo'l gazmol bo'lib, undan erkak, ayol va bolalar uchun kundalik kiyiladigan to'nlari, ko'rpa-ko'rpachalar tikishda foydalanilgan. Ip gazlamalar jumlasida nimshoyi gazlamalari ham to'qilardi. Naqsh san'ati bo'yicha yuqori yutuqqa erishgan gazlama «beqasam» edi. Beqasam ipak tanda va qalin paxta arqoq ipidan to'qilgan zich yo'l-yo'l gazlama. Buxoro va Qashqadaryoda bu gazlamani ip yo'l-yo'l gazlama kabi «olacha» deyishadi. Maxsus olachani tanda ipi paxta va ipak ipdan, arqoq ipi - paxtadan bo'lgan. Bu olacha "nimshoyi" deb atalardi. Bir yoki ikki rangli ipak ipi ajralib turardi. Paxta iplarining orasidan o'tkazilgan sariq shoyi ipi metallni eslatardi. Beqasam keng tarqalgan matolardan biri bo'lib, undan ayol va erkaklar va bolalar ustki bashang kiyimi tikilgan. Har bir mintaqa gazlamani mahalliy rangga bo'yashgan.

Farg'ona vodiysi gazlamalarining sovuq koloritiga binafsha rangni sovuq yorqin, yashil va oq ranglar birikmalari yordamida erishilgan. Oz miqdorda ingichka to'q qizil rangli yo'l-yo'lva ba'zan beshinchi rang kiritilardi. Marg'ilonda bu naqsh ranglar soni bo'yicha nomlangan: «uch qashoq» (uch rangli), «besh qashoq» (besh rangli) yoki «bayroq» bo'lgan. Farg'ona vodiysi shaharlarida to'q qizil va pushti ranglar faqat ayollar va bolalar kiyimlari uchun ishlangan beqasamga kiritilardi. Erkaklar kiyimida qizil rang kiritish man etilgan. Erkaklar kiyimi uchun yo'li bir xil to'q yashil, binafsha va ko'k rangli beqasamlar qo'llanilgan. Bu naqsh «olti-bog'» deb atalardi. Farg'ona vodiya shu naqshli beqasamlar yashil-ko'k tusi bilan farqlanadi. Ular yaltiratuvchi bolg'a bilan urilganidan so'ng muar effekti hosil bo'lardi. Bu beqasamni umumiy koloriti uning nomini berdi «mosh rang». Bunday gazlamalardan Qo'qon, Namangan va Toshkentda mo'ysafid erkak uchun to'nlari tikilgan. Shular jumlasida Samarqandda bu shaharga oid to'q qizil, yashil-feruza yoki sarg'ish tUSDagi mayda yo'l-yo'lli beqasamlar ishlab chiqilgan. Kitob va Qarshida fabrika xom ipidan zich to'qilgan ip gazlamalar va beqasamlar ishlatilgan. Pushti rangli yo'llar yashil, oq va binafsha yo'l-yo'llar bilan almashgan. Oq rangli yo'llar keng bo'lgani uchun asosiy rangga o'xshardi va shu xususiyati bo'yicha boshqa yo'l-yo'l gazlamalardan farqlangan.

Buxoroda asosiy rang doimo pushti bo'lgan va naqshda bu yo'lning eni oq, binafsha va yashil rangli yo'llardan kengroq bo'lgan. Samarqand va Urgut beqasamlarida maxsus texnikada ishlangan kulrang keng yo'llar qilinardi. Ba'zan shunday naqsh boshqa mintaqalarda ishlangan beqasamlarda ham uchrardi. Samarqand va Urgutda "tamq" nomli beqasam to'qilgan. Unda o'ziga xos yashil va binafsha yo'llar yonma-yon joylashtirilib, tobora toraygan yo'llarga bo'linadi va taroqni tishiga o'xshash bo'lib, ikki rang bir-biriga kirardi. Samarqand, Urgut va Kitobda

qadimiy rangli (to'q qizil va ko'k yoki yashil va moviy rangli yo'l-yo'llarga oq va sariq ranglar kiritiladi) mayda naqshli beqasam va "mushku-za'far" (sariq-zulijaron va to'q ko'k-mushk ranglar birikmasi) to'qilardi. Sariq ranglar zarga o'xshardi. Bu beqasamdan, ko'pincha, kuyov to'y to'ni qilinardi. Pari pashsha- beqasamdan qalinroq mato bo'lib, u paraji, shuningdek chopon tikishda ishlatilgan. Qadimgi an'analar bo'yicha "pari-pashsha" (pashsha qanoti) gazlamasi to'qilgan tanda oq shoyi va to'q rangli paxta ipidan va arqoq to'q ko'k rangli iplari birikmalar yordamida ko'kimtir kul rangli ingichka yo'lli gazlama hosil bo'lgan.

"Ikat" usulining markazi taxminan Hindiston yoki Janubiy Xitoyda bo'lgan. Ushbu gazlama bo'yash usuli bu joylardan Old va Markaziy Osiyo, G'arbiy Turkistonga tarqalgan. Qadimiy gazmollar o'simlik bo'yoqlari bilan bo'yalardi: ro'yan, isparak, anor pusti, tuxumak, gulxayri, nil (indigo), qirmizi. Bu bo'yoqlar ofitobda va suvda aynimaydi. Tabiiy bo'yoqlar yordamida barcha rangli gammani hosil qilish mumkin edi. Ular o'zaro uyg'unlikni baxsh etardi, aynimasdi va rangi uchmasdi. Shoyi va nimshoyi - beqasam, adras, yakruyo, katak shoyi, tovlanma shoyi, abr shoyi va hokazolarga turli-tuman gullar solingan. Shoyi gazlamalarni ishlash keskin cheklangandi, chunki XIX asrning oxirigacha shoyi liboslarini faqat aslzodalar kiyishi mumkin edi. Bejiz emaski, shoyi "kanaus" hozir ham "shoyi" (shohlar uchun), "adras" "podshohi" (podshoh uchun) deyiladi.

Adras- abr iplar bilan gul solingan nimshoyi gazmol. Shuningdek, kanovuz, shoyi, xonatlas, guldor kimxob, duxoba kabilar ham keng qo'llanilgan. Buxoro, Dushanba va boshqa shaharlarda "adras"lar to'qilardi. Adrasda tanda ipi shoyi, arqoq ipi esa qalin paxta xom ipidan bo'lgani uchun beqasam kabi ko'ndalang chiviqni hosil qilgan.

Atlas- o'rilish guruhiga sof ipakdan to'qilgan gazlamalar kiradi: "to'rt-tepkilik" adraslar, "sakkiz tepkilik" va "ikki tepkilik"dan xonatlaslar, nimshoyi "yakro'ya. Tepkilik qanchalik ko'p bo'lsa, abr gazlama shunchalik bashang bo'ladi. Ma'lumotiga ko'ra xonatlas Qo'qon xoni Xudoyorxonning buyrug'iga binoan ixtiro etilgan va uning sharafiga xonatlas deb nomlangan. Dastavval bu qimmatbaho gazlamadan libosni faqat xon oila a'zolari kiyishi mumkin edi.

O'zbek milliy badiiy gazlamalarida rang muhim rol o'ynagan O'zbekistonning barcha mintaqalariga an'anaviy kolorit va ranglar birikmalari mansub. Xo'jand gazlamalarida qizil ranglar ko'p, Farg'onada qizil ranglar kamroq bo'lib, zafaron-sariq ranglar, Qo'qonda moviy-ko'k ranglar ustunlik qilardi. Gazlamaning zichligi va rangiga ko'ra u qayerda ishlanganini bilish mumkin edi. Undan tashqari, har bir rang ma'lum yoshga mo'ljallangan. Buxoro gazmollarida, asosan, to'q qizil, sariq va pushti ranglar qo'llanilgan. Farg'ona gazmollarida, asosan, etti rang bo'lgan: sariq, to'q qizil, yashil, ko'k, pushti, binafsha va qora. Bir rangni ichiga ikkinchi rangni kirgani va fon ta'siri ranglar uyg'unligini yaratadi. Sariq, qora, to'q qizil va yashil ranglar uyg'unligiga erishish uchun sariq rangga bo'yalgan tanda ipi to'q qizil va yashil ranglarga, qora rangli tanda esa qizil rangga bo'yaladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek milliy matolari har bir vohada o'ziga xos ishlab chiqarilgan. Har birining o'ziga xos tarixi va kelib chiqishi mavjuddir. Matolarining qanday xom-ashyo, narsalardan foydalanib to'qilish uslubi, rang berish jarayonlari, matoga tushirilgan guligacha bir-birini takrorlamaydi. Bu ham har joyning geografik joylashuvi, iqlimi, hamda insonlarning madaniyatidan kelib chiqqan holda ishlab chiqarilgandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tolibovich, S. S., & Mardonovna, M. G. (2023). EXPRESSION OF REALITY IN MODERN UZBEK FINE ART. *Science and Innovation*, 2(2), 16-19.
2. Mardonovna, M. G. (2023). ZAMONAVIY MODADA USLUBLARNING ORNI. *Journal of Integrated Education and Research*, 2(11), 18-22.
3. Guljamol, M. (2023). SEMANTICS OF PATTERNS IN CARVINGS IN TRADITIONAL APPLIED ART AND THEIR SYMBOLIC AND EXPRESSIVE FEATURES. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 2(3), 191-197.
4. Mardonovna, M. G. (2023). The importance of the traditions of the teacher and disciple in the study of the traditional applied art of Bukhara. *Intent Research Scientific Journal*, 2(2), 22-26.
5. Mardonovna, M. G. (2021). Artistic aspects of Bukhara applied art of the XIX century" On the example of Bukhara art ceramics". *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 2(2), 61-62.
6. Mardonovna, M. G. (2021). Artistic aspects of Bukhara applied art of the XIX century" On the example of Bukhara art ceramics". *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 2(2), 61-62.
7. Abdullaev A., Bobomurodova S., Juraeva O. THE ADVANTAGES OF AN INNOVATIVE APPROACH TO TEACHING AND DEVELOPMENT METHODS OF THE ARTISTIC AND TECHNICAL SKILLS OF STUDENTS IN VISUAL ARTS CLASSES //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. B1. – C. 335-339.
8. Abdullaev A., Bobomurodova S. THE MAIN FACTORS AFFECTING OF UZBEKISTAN AND CENTRAL ASIAN COUNTRIES TO THE DEVELOPMENT OF ART //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. C3. – C. 64-66.
9. Abdullayev A. H., Bobomurodova S. A. BO'LAJAK TASVIRIY VA AMALIY SAN'AT O'QITUVCHILARINING KASBIY VA MALAKAVIY TAYYORGARLIKLARINI TAKOMILLASHTIRISH //Scientific progress. – 2022. – T. 3. – №. 3. – C. 908-910.